

NĚKOLIK POZNÁMEK K MOŽNOSTEM INTERPETACE HROBU ÚNĚTICKÉ KULTURY Z HOLUBIC, OKR. PRAHA-ZÁPAD¹

Miluše Dobisíková – Josef Hložek – Petr Menšík

A couple of Observations on a Possible Interpretation of the Úněticean Grave in Holubice, Praha-západ District

Abstract: The present study is an archaeological and anthropological analysis of a grave pertaining to the Únětice culture and discovered in Holubice, in the Praha-západ district. In the tomb pit the remains of an adult male laid on his right side with his lower limbs sharply bent, had been buried. The skeleton was found to be only partially preserved. Only the frontal bone (os frontale), the major part of the left parietal bone (parietale sin) and a part of the left temporal bone (temporale sin) were preserved. The preserved part of the skull presents signs of a slash trauma including a skull penetration. Even though the bones went through an advanced healing process, the wound had remained open. The nature of the injury indicates that the wound was surgically treated and loose bone fragments were removed. The injury had not been fatal and the individual lived for some time after. The discovered grave is unique not only for its unusual and highly accurately datable grave goods, but above all for standing as proof of the considerable medical knowledge of the people from the Únětice culture.

Keywords: Czech Republic – Early Bronze Age – skeleton grave – skull injury

Contacts: RNDr. Miluše Dobisíková, Národní muzeum, Václavské náměstí 68, 115 79 Praha 1, Česká republika, miluse_dobisikova@nm.cz; PhDr. Josef Hložek, Ph.D., Katedra archeologie, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň, Česká republika, hlozek@kar.zcu.cz; PhDr. Petr Menšík, Ph.D., Katedra archeologie, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň, Česká republika, mensik.p@email.cz

Úvod

Nález lidských ostatků z období pravěku se známkami poranění představují cenný zdroj informací, stále se však jedná o ne příliš častý pohled do každodennosti pravěkých populací, jejich zdravotního stavu a možných léčebných technik. S ohledem na přežívání jedinců, kteří zranění prodělali, je pak možné předpokládat, že se těmto osobám dostávalo nejen určitého stupně lékařské péče bezprostředně při zákroku (ošetření zranění, trepanace), ale také následného ošetření. Některé z nálezů svědčí až o nečekané kvalitě prováděných zákroků a hloubce znalostí nutných pro jejich úspěšné provedení. Jeden z ojedinělých nálezů, který ukazuje úroveň péče o zraněné osoby ve starší době bronzové, byl učiněn při záchranném archeologickém výzkumu v roce 2008 na katastru obce Holubice, okr Praha-západ (obr. 1).

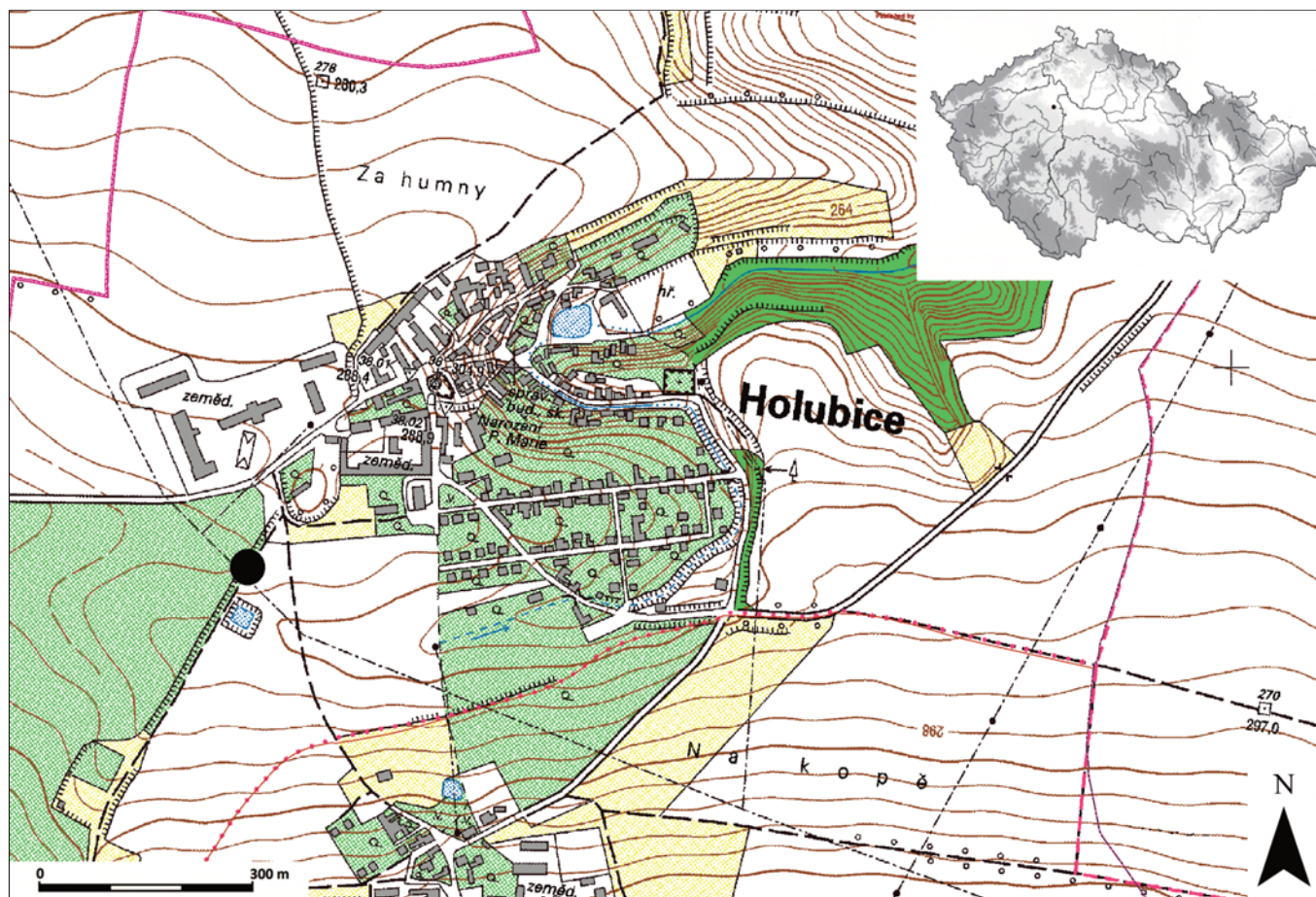
Popis nálezové situace

Nově vzniklá obytná zóna na západním okraji obce Holubice se nachází na území, které bylo s různou intenzitou využíváno k pohřebním, sídlištním i výrobním aktivitám od eneolitu do doby římské. Hrob s ostatky dospělého muže nesoucí stopy těžkého poranění lebky náležel únětické kultuře starší doby bronzové. Samotný hrob byl součástí plošně rozsáhlejší

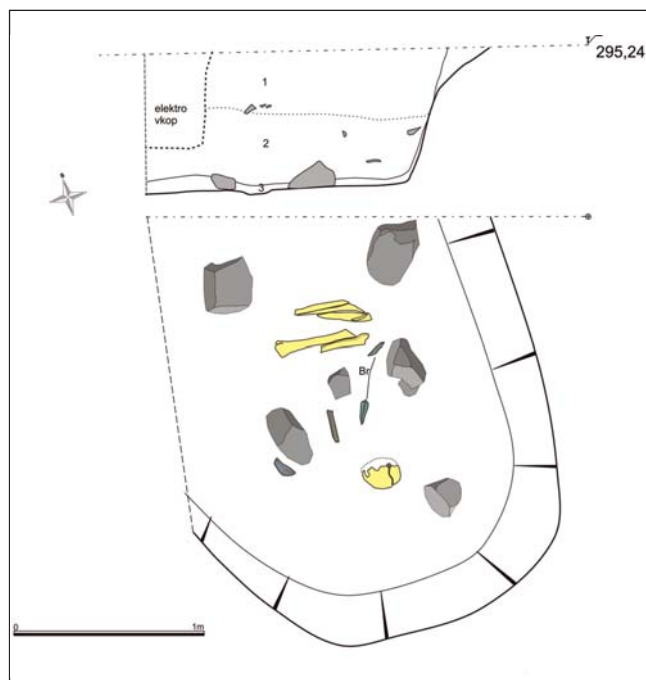
nekropole, jejíž počátky je možné datovat již do badenské kultury období eneolitu. Tato nekropole byla ve starší a mladší době bronzové rozšiřována přidáváním dalších, nejprve kostrových a v mladší době bronzové také žárových hrobů.

Tělesné ostatky jedince byly uloženy do rozměrné, pouze z větší části odkryté hrobové jámy, orientované ve směru sever–jih. Mimo odkryv zůstala z důvodu uložení elektrického vedení severní a částečně také západní strana hrobu. Vnitřní prostor hrobové jámy významně přesahoval rozměry 220 × 190 cm. Její hloubka od hrany geologického podloží dosahovala 76 cm. Výplň hrobu byla tvořena třemi horizontálně uloženými vrstvami. Dno jámy pokrývala vrstva 3, tvořená šedobéžovou ulehlou zahliněnou spraší, na kterou nasedala vrstva 2, tvořená tmavou středně ulehlou šedohnědou písčitou hlínou s příměsí drobných kamenů a šterku. Svrchní část výplně hrobové jámy tvořila vrstva 1 tvořená prokořeněnou humózní písčitou hlínou s nahodilým výskytem drobných kamenů. Byla silně narušena kořenovým systémem sadu založeného na lokalitě v 1. polovině 20. století (obr. 2). K horní hraně hrobové jámy přiléhala vrstva tvořená slabě zahliněnou spraší. Severozápadní část hrobu byla v době kolem roku 2000 porušena výkopem pro uložení elektrického vedení. Toto vedení bez možnosti přeložky bylo důvodem pouze částečného odkryvu hrobové jámy. Na dně

¹ Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2018/18, 00023272).

Obr. 1. Místo nálezu hrobu č. 16 na katastru obce Holubice, okr. Praha-západ. Vytvořil P. Menšík.

Obr. 2. Kresbná dokumentace půdorysu a profilu hrobu č. 16. Kresba J. Hložek.

hrobu byly odkryty ostatky dospělého jedince uložené mezi šesti kameny, které pravděpodobně původně stabilizovaly dřevěnou rakev. Jeden z kamenů, umístěný v jihovýchodní části hrobové jámy, za hlavou uloženého jedince, byl fragmentem rozlomené zmotěrky. Ostatní kameny o velikosti 15–30 cm představovaly sbíraný neopracovaný šedočerný bulžník se zaoblenými hranami. V jednom případě byl identifikován bulžníkový valoun z příbojové facie křídového moře pocházející z bělohorského souvrství české křídové pánve. Nejbližší zdroje bulžníků se nachází 500 m od lokality, pravděpodobně tedy byla jako podpora rakve použita místní surovina.² V případě únětické kultury se někdy objevují organické materiály v konstrukci hrobových komor nebo jsou používány dřevěné rakve k uložení zemřelého.³ Do předpokládané rakve byl jedinec uložen na pravém boku se silně pokrčenými dolními končetinami tak, že holenní kosti, resp. jejich těla, se nacházela téměř rovnoběžně s kostmi stehenními. S ohledem na stav zachování skeletu není jasná poloha horních končetin, nicméně vzhledem k poloze levé pažní kosti lze předpokládat, že minimálně horní část levé paže byla uložena souběžně s trupem. S ohledem na lokální odvápnění spraše, do které byl hrob zahlouben, je antropologický materiál dochován torzovitě. Hrobová výbava se nacházela ve dvou polohách. V oblasti trupu se nacházela dýka

² Jan ZAVŘEL, Holubice (kraj Středočeský) – petrografický rozbor kamenů z vybraných archeologických objektů, Rkp. zprávy uloženy v archivu spol. Archeocentrum, Praha 2009.

a sekera. Vzhledem ke stavu dochování a vlivu dekompozice uložených tělesných ostatků v primárním dutém prostoru předpokládané dřevěné rakve, není možné přesnou polohu těchto artefaktů rekonstruovat. Lze však předpokládat, že byly uloženy v těsném kontaktu s tělem zemřelého. Břidlicový brousek tvořící rovněž součást pohřební výbavy byl nalezen za zády uloženého jedince vně prostoru předpokládané rakve. S ohledem na polohu ostatních artefaktů proto nelze zcela vyloučit, že brousek mohl být součástí obsáhlejší hrobové výbavy z organického materiálu, která by se zcela hypoteticky mohla nacházet nejen mimo prostor rakve, ale také v zásepu hrobu. Kvůli velmi špatné zachovalosti skeletu však nelze hodnotit např. míru vlivu primárního dutého prostoru rakve nejen na dekompozici uloženého těla, ale také na výslednou polohu hrobové výbavy.

Nálezy starší doby bronzové jsou v okolí referovaného nálezu i obecně na katastru obce poměrně časté a nacházejí se také v bezprostředním okolí hrobu. Ten byl součástí rozsáhlejšího pohřebního areálu původně snad rozčleněného do menších pohřebních skupin. Prvním nálezem starší doby bronzové z katastru obce jsou tři pohřebiště čítající celkem 29 únětických hrobů, které byly v letech 1892 a 1893 prozkoumány na parcele č. 93.⁴ V roce 2013 byl v místech realizován předstihový záchranný výzkum při stavbě rodinného domu, kdy bylo prozkoumáno sedm hrobů zařaditelných do mladší fáze únětické kultury. Ve dvou případech byly využity kameny na ukotvení dřevěné rakve stejně jako v námi hodnoceném hrobu (č. 16).⁵ Další výzkum proběhl v roce 2014, přičemž byly objeveny další dva kamenné hroby, v jednom případě byla hrobka překryta kulturní vrstvou, snad zbytkem pláště mohyly, s dodatečným kostrovým pohřbem.⁶ Některé z hrobů lze pravděpodobně ztotožnit s těmi ve skupině III, která byla prozkoumána na konci 19. století.⁷ V letech 1892–2014 bylo v rámci této skupiny prozkoumáno již 14 únětických hrobů. Další pohřební nálezy pocházejí také z bezprostředního okolí severovýchodně v centrální části obce⁸ a prostoru východně.⁹

Popis nalezených pohřebních milodarů

Prvním artefaktem pohřební výbavy byla bronzová sekera s postranními lištami, vějířovitým ostřím a zaobleným týlem (obr. 3). Její délka je 120 mm, šířka ostří 52 mm, šířka těla ve středu 18 mm, síla ve středu 20 mm. Váha po konzervaci dosahuje 202 g. Ve vzdálenosti 50 mm od konce týlu se nachází zbytek drátu sloužící původně k uchycení organické násady. Artefakt je korodovaný, konzervovaný, patina šedo-zelená. V rámci xylogramní analýzy byl hodnocen vzorek dřeva dochovaného mezi lištami a schůdkem. Z důvodu špatného dochování nebyly dobře patrné mikroskopické struktury důležité pro determinaci, a proto bylo možno určit vzorek pouze na úroveň listnatá dřevina.¹⁰ Nalezená sekera představuje jeden z běžných typů vyskytujících se v průběhu starší doby bronzové. Nachází se v menší míře v hrobech, hojněji je tento artefakt zastoupen v rámci ojedinělých nálezů a depotů (např. Hološovice, okr. České Budějovice,¹¹ Žatec, okr. Louny,¹² Plavnice, okr. České Budějovice,¹³ Chotusice, okr. Kutná Hora,¹⁴ Soběnice, okr. Litoměřice.¹⁵ M. Bartelheim definuje sekeru jako typ O 2.2, nacházejí se jak v Čechách, tak v širším středoevropském prostoru.¹⁶

Druhým artefaktem pohřební výbavy byla bronzová dvojdílná dýka mírně protáhlého tvaru se zaobleným týlem, v němž jsou dochovány všechny tři nýty (obr. 3). Nýty jsou jednostranně spojené s krátkou polokruhovitou rukojetí s trnem. Délka čepele dosahuje 126 mm, maximální šířka 40 mm, síla ve středu 4 mm, délka nýtů 10 mm, šířka rukojeti 40 mm, délka bez trnu 23 mm, s trnem 38 mm, síla trnu 6 mm. Váha po konzervaci je 93 g. Čepel je zesílena středovým žebrem. Dýka je mírně poškozená – břity a hrot jsou mírně olámané a je poškozena korozí. Předmět je konzervován, patina šedo-zelená. Na povrchu dýky byly před konzervací dochovány zbytky textilu, které však nebylo možné, s ohledem na stav dochování, blíže hodnotit (sdělení PhDr. H. Březinové, Ph.D.). Nalezená dýka se podobá řadě nálezů v oblasti střední Evropy (typy se třemi nýty). Tyto dýky však

³ Ivana PLEINEROVÁ, Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejich sousedství I, Památky archeologické, 1966, roč. 57, s. 339–458; Petr ČECH – Viktor ČERNÝ, Nové možnosti studia pohřebního ritu na příkladu únětických hrobů z Konobříž, okr. Most, Archeologické rozhledy, 1996, roč. 48, s. 35–39; Michal ERNEĚ – Nad'a PROFANTOVÁ – Hana BŘEZINOVÁ – Jaroslav FRÁNA – Antonín MAJER – Petra STRÁNSKÁ, Pohřebiště únětické kultury v Klecanech, okr. Praha – východ, Archeologické rozhledy, 2011, roč. 63, s. 307–330; Michal ERNEĚ – Johannes MÜLLER – Knut RASSMANN, Ausgrabung des frühbronzezeitlichen Gräberfelds der Aunjetitzer Kultur von Prag-Miškovice. Auswertung und erste Ergebnisse der naturwissenschaftlichen Untersuchungen: 14C-Daten und Metallanalysen, Germania, 2012, roč. 87, s. 355–410.

⁴ Václav SCHMIDT, Archeologický výzkum Údolí Svatojiřského, Památky archeologické, 1893, roč. 16, s. 113–138.

⁵ David DANĚČEK – Jana KLEMENTOVÁ, Holubice, okr. Praha-západ, Středočeský vlastivědný sborník, 2014, roč. 32, s. 94–96.

⁶ David DANĚČEK – Eliška KVĚCHOVÁ – Barbora VÁVROVÁ, Holubice, okr. Praha-západ, Středočeský sborník historický, 2015, roč. 33, s. 118–121.

⁷ V. SCHMIDT, Archeologický výzkum Údolí Svatojiřského, 1893.

⁸ Pavel František MASNER, Nález Holubice (u Turska), Zpráva uložená v archivu ARÚ AVČR v.v.i. pod čj. 2759/39, Praha 1939; Anonym, Nález lidské kostry na zahradě v Holubicích, Zpráva uložená v archivu ARÚ AVČR v.v.i. pod čj. 2746/40, Praha 1940; Jarmila JUSTOVÁ, Holubice, okr. Praha-západ, Zpráva uložená v archivu ARÚ AVČR v.v.i. pod čj. 5723/68, Praha 1968; Slavomil VENCL, Holubice, okr. Praha-západ, Zpráva uložená v archivu ARÚ AVČR v.v.i. pod čj. 8367/75, Praha 1975.

⁹ Např. David DANĚČEK – Eliška KVĚCHOVÁ, Holubice, okr. Praha-západ, Středočeský vlastivědný sborník, 2014, roč. 32, s. 98–99; David DANĚČEK – Petr NOVÝ – Eliška KVĚCHOVÁ – Barbora VÁVROVÁ, Holubice, okr. Praha-západ, Středočeský sborník historický, 2015, roč. 33, s. 127–128.

¹⁰ Petr KOČÁR, Xylogramní analýza ze záchranného archeologického výzkumu „Holubice 2008“, Rkp. zprávy uložené v archivu spol. Archeocentrum, Praha 2008.

¹¹ Ladislav HÁJEK, Jižní Čechy ve starší době bronzové, Památky archeologické, 1954, roč. 45, s. 154, Abb. 17:6; Václav MOUCHA, Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen, Praha 2005, s. 108, Taf. 47, Abb. 40:8.

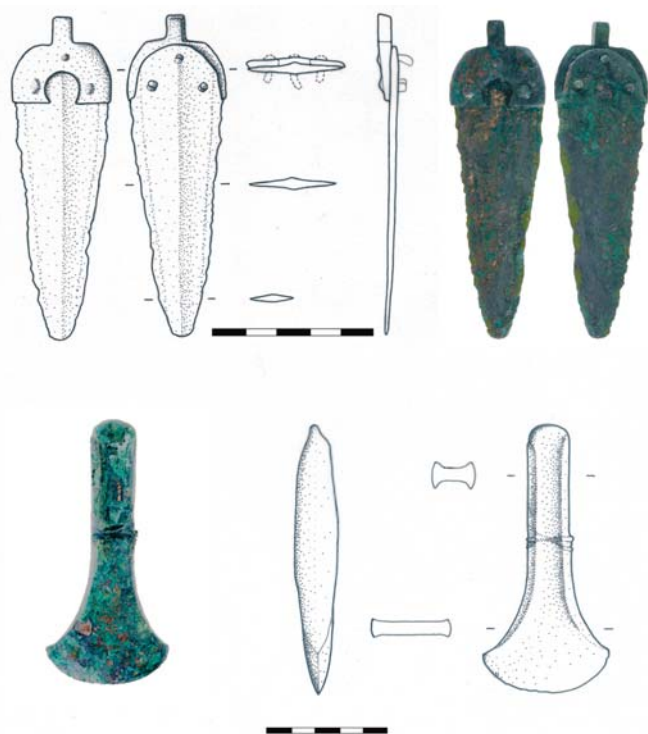
¹² I. PLEINEROVÁ, Únětická kultura, s. 396; V. MOUCHA, Hortfunde, s. 166, Taf. 52, Abb. 159:7;

¹³ L. HÁJEK, Jižní Čechy, s. 152, obr. 19; V. MOUCHA, Hortfunde, s. 139; Taf. 55, Abb. 159:7.

¹⁴ Martin BARTELHEIM, Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur – Chronologische und chorologische Untersuchungen, Bonn 1998, Teil 1–2, Band 46, s. 227, Nr. 19–2, Taf. 6:16–18; V. MOUCHA, Hortfunde, s. 113, Taf. 56, Abb. 56:11.

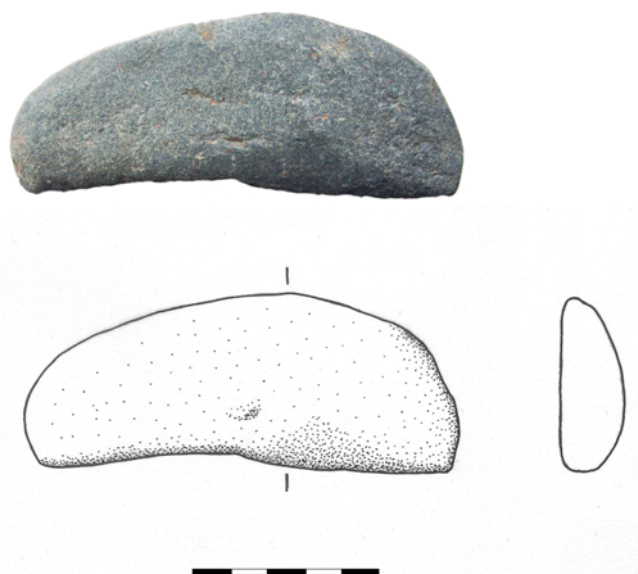
¹⁵ I. PLEINEROVÁ, Únětická kultura, s. 354, 356, obr. 4a; V. MOUCHA, Hortfunde, s. 154–155, Taf. 130–132.

¹⁶ M. BARTELHEIM, Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur, s. 121, Taf. 45, Karte 128, pro Čechy Karte 43.

Obr. 3. Kresbná a fotografická dokumentace pohřebních milodaru z hrobu č. 16 – bronzová dýka a sekera. Kresba H. Hrubá, foto P. Menšík.

ve většině případů postrádají krátkou rukojeť, v případě její přítomnosti se na krátké rukojeti nenachází trn, na kterém byla v minulosti nasazena organická rukojeť.¹⁷ Pro tento typ předmětu proto postrádáme zcela přesnou analogii. Dýky s čepelí zakončenou třemi nýty však představují poměrně častý nálezy starší doby bronzové, jak v pohřebním kontextu, tak jako součást depotů. Z českého prostředí je možné jmenovat nálezy z Tetína, okr. Beroun¹⁸ nebo Luštěnic, okr. Mladá Boleslav.¹⁹ Dle P. Nováka je dýka podobná několika vyčleněným typům, určitou podobnost lze pozorovat u dýk se třemi nýty bez rukojeti (typ Hradčany,²⁰ typ Stabdolche,²¹ např. Polepy, okr. Kolín²² nebo Roztoky, okr. Praha-západ²³) nebo s třemi nýty s jednoduchou rukojetí, ovšem bez trnu (typ Vřesovice – Těšín²⁴). Dle typologie M. Bartelheima²⁵ je dýka podobná typům N 3.1, N 3.3a, N 5.1. V rámci hodnocení hrobové výbavy byla u kovových artefaktů provedena analýza prvkového složení (tab. 1) metodou rentgenové fluorescence – ED XRF, která ukázala, že převažujícím prvkem

Obr. 4. Kresbná a fotografická dokumentace pohřebního milodaru z hrobu č. 16 – kamenný brousek. Kresba H. Hrubá, foto P. Menšík.

ve složení sekery a dýky je odpovídající měď s menší příměsí arsenu (pod 4 %), cín je ve větší míře zastoupen pouze u dýky – 8,37 %. Složení tedy nevybočuje z průměru typického pro tyto druhy artefaktů.²⁶

Třetím nalezeným artefaktem, tvořícím dochovanou hrobovou výbavu, byl kamenný brousek z šedé břidlice místního původu (obr. 4). Má nepravidelný tvar, spodní hrana je taktéž nepravidelná, horní nepravidelně obloukovitá, spodní podstava rovná, horní mírně obloukovitá. Max. délka dosahuje 135 mm, max. šířka 53 mm, max. výška 24 mm. Váha brousku je 135 g. Broušená kamenná industrie se v hrobech starší doby bronzové objevuje spíše ojediněle.²⁷ To platí i pro nalezený kamenný brousek. Tento typ artefaktu se v hrobech únětické kultury prakticky nevyskytuje. Jediným nálezem je snad brousek z mohyly v Čejeticích, okr. Mladá Boleslav.²⁸

Na základě výše uvedených skutečností, jakými je především úprava hrobové jámy a typologická příslušnost nalezených artefaktů a jejich složení, je možné pohřeb datovat do období únětické kultury, snad její střední až mladší fáze. Dataci hrobu do starší doby bronzové potvrdilo i radiokarbonové datování metodou AMS. U vzorku odebraného z pravé stehenní kosti bylo určeno datum v intervalu 2017–1772 BC (3557±35 BP) s přesností 91 %.²⁹

¹⁷ K typologii např. M. BARTELHEIM, Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur; Petr NOVÁK, Die Dolche in Tschechien, Prähistorische Bronzefunde, Abteilung VI, 13. Band, Stuttgart 2011; Christian HORT, Studien zu den europäischen Stabdolchen. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Teil 1–2, Bonn 2014.

¹⁸ Jan AXAMIT, Tetín, Praha 1924, s. 17; V. MOUCHA, Hortfunde, s. 160, Taf. 84, Abb. 226.

¹⁹ V. MOUCHA, Hortfunde, s. 126–128, Taf. 203–204.

²⁰ P. NOVÁK, Die Dolche in Tschechien, s. 63–64, Taf. 56.

²¹ P. NOVÁK, Die Dolche in Tschechien, s. 116–117, Taf. 65.

²² P. NOVÁK, Die Dolche in Tschechien, Taf. 41:559.

²³ P. NOVÁK, Die Dolche in Tschechien, Taf. 15:255.

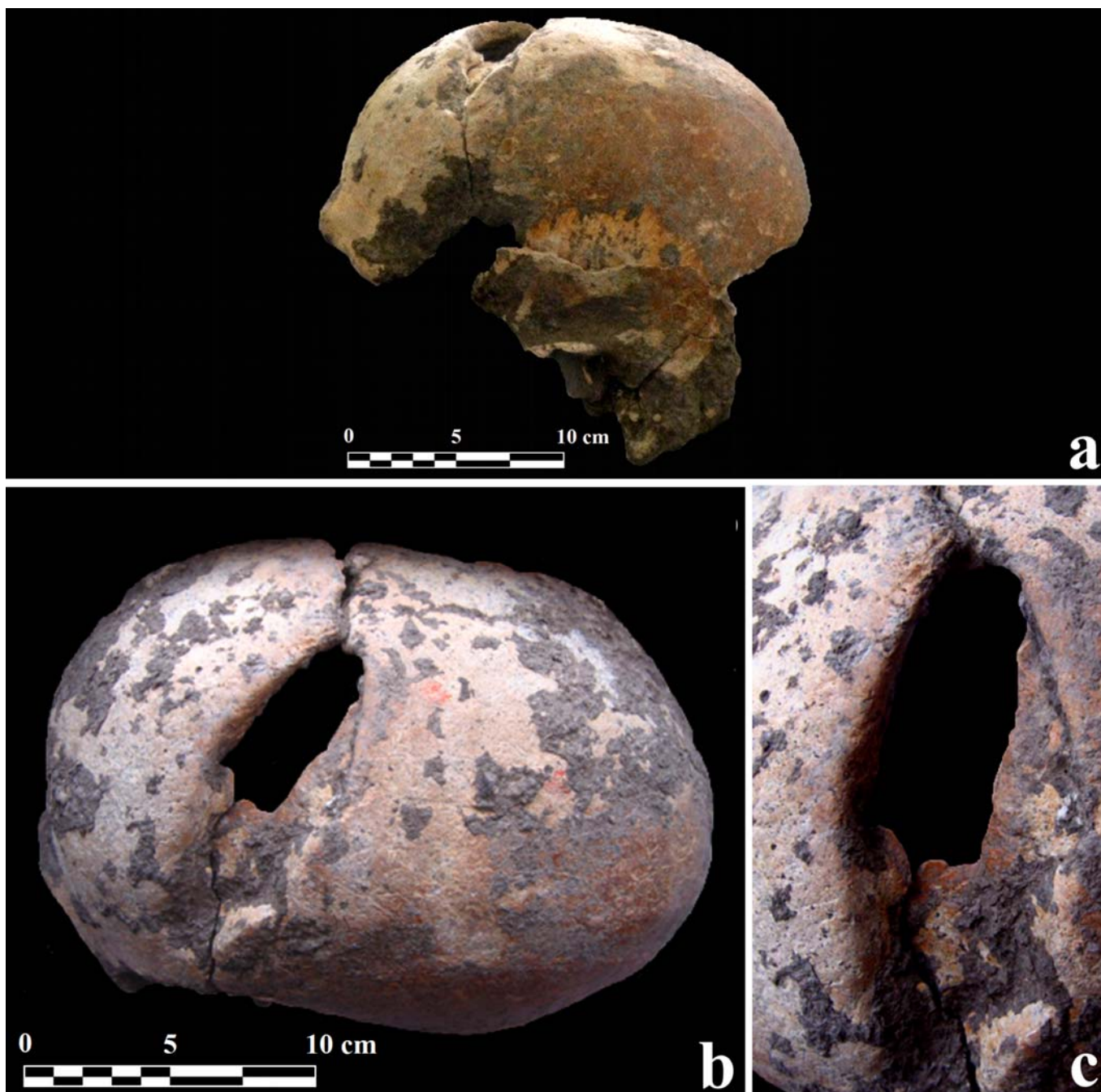
²⁴ P. NOVÁK, Die Dolche in Tschechien, s. 122–123, Taf. 52.

²⁵ M. BARTELHEIM, Studien zur böhmischen Aunjetitzer, Taf. 44, Karte 40–41, 122.

²⁶ Klára DRÁBOVÁ – Martin FOŘT, Konzervátorská zpráva „Holubice 2008“, Rkp. zprávy uloženy v archivu společnosti Archeocentrum, Praha 2008.

²⁷ Srovnání Vlasta KRÁL – Petr LIMBURSKÝ – Petr MENŠÍK, Polished Stone Tools of the Early Bronze Age in Bohemia, Archäologisches Korrespondenzblatt, 2015, roč. 45, č. 3, s. 335–343.

²⁸ Vlasta KRÁL, Přehled kamenných artefaktů únětické kultury, Nepublikovaná bakalářská práce na KAR FF ZČU v Plzni, Plzeň 2008, s. 35.

Obr. 5. Penetrující poranění lebky z Holubic: a – celkový pohled na lebku, b – pohled na levou temenní kost a na čelní kost, c – detail zranění. Foto M. Dobisíková.

Antropologické zhodnocení lidských ostatků

Kosterní ostatky byly vzhledem k tomu, že byl hrob zahlouben do lokálně odvápněné spraše, zachovány pouze torzovitě. Z lebky zůstala jen levá část kosti čelní (*os frontale*), většina levé kosti temenní (*os parietale*) a levá část kosti týlní (*os temporale*) (obr. 5a), postkraniální skelet představovaly tělo levé pažní kosti (*os humerus sin*), těla obou stehenních kostí (*ossis femoris*) a části těl obou kostí holenních

(*ossis tibiae*). I přes špatnou zachovalost a značnou redukci antropologického materiálu zůstaly dochované kosti pevné, jejich povrch byl pokryt silnou vrstvou sintru. S ohledem na míru zachovalosti nebylo sice možné provést standardní antropologické zhodnocení, přesto lze konstatovat, že vzhledem k velikosti a robustnosti kostí se jednalo o dospělého jedince a podle několika málo znaků na lebce (nadoboční oblouk, horní okraj očnice) spíše mužského než ženského pohlaví.

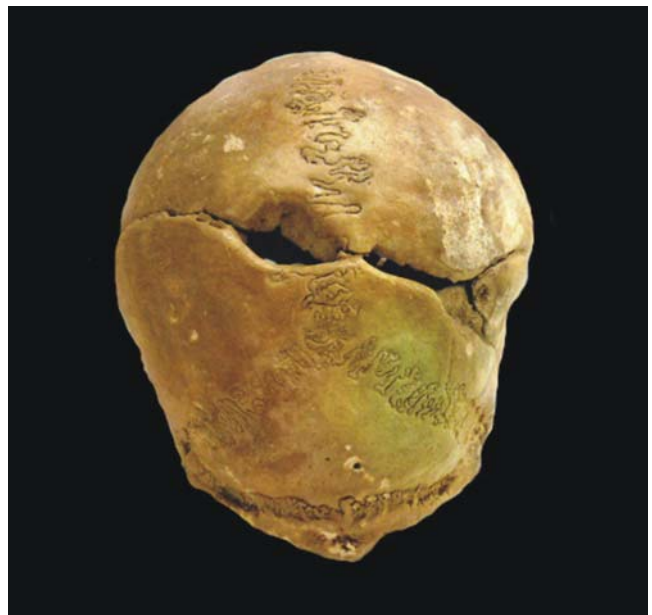
²⁹ Vzorek CRL 15610 datován v Ústavu jaderné fyziky AV ČR, v. v. i.; Ivo SVĚTLÍK, Výsledky radiokarbonového datování kolagenu „Holubice“, Zpráva uložena v archivu KAR ZČU v Plzni, Plzeň 2016; Miroslav DOBEŠ – Josef HLOŽEK – Petr MENŠÍK – Ivo SVĚTLÍK, Neolitické kostrové hroby z Holubic, okr. Praha-západ. Příspěvek k pohřebnímu ritu kultury badenské v Čechách, Archeologické rozhledy, v tisku.

Na levé kosti temenní bylo nalezeno větvenovité přerušení kontinuity lebečních kostí o největších rozměrech 72 × 28 mm. Defekt začíná asi 7 mm laterálně od průsečíku šípového a věncového švu (*bregma*), jde lehce šikmo vpřed a zasahuje do většiny průběhu levého věncového švu (obr. 5b). V mediální polovině rány vnitřní lebeční deska v šířce cca 13 mm a délce 34 mm úplně chybí, takže byla vytvořena komunikace s lebeční dutinou, v laterální části je poškozena především vnější lebeční deska. Po celém obvodu defektu jsou patrné známky hojení, všechny původně ostré okraje jsou zaoblené (obr. 5c). Hodnocení sice znesnadňuje nános sintru, přesto lze konstatovat, že v mediální části jsou stěny defektu kolmé a ukazují na dopad ostrého nástroje, takže ránu lze v těchto místech charakterizovat jako sečnou (*vulnus sectum*). V laterální části, kde došlo k rozbití pouze vnější lebeční desky, už patrně nepůsobila ostrá, ale tupá část nástroje a důsledkem bylo zranění *komunitivní*, tříštivé.³⁰ Vnější lebeční deska v těchto místech částečně chybí, částečně v rámci hojení přirostla. Chybějící části byly nejspíše odstraněny při „toaletě rány“ nebo při procesu hojení. Dno rány je tak směrem od laterálního konce tvořeno jednak původní vnitřní lebeční deskou a jednak nově vytvořenou kostí. Umístění rány ukazuje na útok shora na levou stranu lebky.

I přes rozsáhlost penetrujícího poranění nelze vyvozovat, k jak velkému přímému porušení kontinuity mozku došlo, a nelze ani spolehlivě říci, zda k němu vůbec došlo. Je však jisté, že takovéto porušení lebky muselo způsobit nejméně pohmoždění mozku (*kontuze*) v místě dopadu zbraně. Kromě primárního (kontaktního) poranění je nutné uvažovat i o komplikacích, které zranění provázejí a které se vyvíjejí postupně s různými časovými odstupy. Často se jedná o sekundární poškození vyvolané různými typy krvácení (*epidurální, subdurální, intracerebrální*), nežírdka i v oblastech mimo přímý dopad zbraně. K sekundárnímu poškození mozku lze počítat otok (*edém*) mozku,³¹ při kterém dojde k prudkému vzestupu intrakraniálního tlaku. Edém může být tak výrazný, že mozková tkáň a tkáň prodloužené míchy je letálně poškozena tlakem na okraje týlního otvoru.

V našem konkrétním případě je holubická lebka porušena v místě horního a středního závitů (*gyrus frontalis superior a medius*) čelního laloku (*lobus frontalis*) koncového mozku, kde nejsou ohrožena životně důležitá centra. Nemůžeme však odhadnout dopady eventuálního sekundárního poranění mozku. Např. na vnitřní lebeční desce jsou podél průběhu šípového švu přítomny okrouhlé jamky (Pachionské granulace), které jsou součástí systému resorpce mozkomíšního moku a jeho přestupu do nitrolebečních sinů (např. šípového splavu).³² Jestli mezi těmito fyziologickými granulacemi existují i takové, které vznikly v důsledku zranění a následného krvácení z porušených větví předního ramene plenové tepny (*arteria meningea media*), nelze pro poškození lebky a přítomnost sintru zjistit.

Hojení lebečních fraktur trvá podle V. Schlossera³³ asi 4 týdny a vzhledem ke stavu rány lze uvažovat o přežití zra-

Obr. 6. Penetrující poranění lebky z hrobu č. 3 z Tvarožné. Foto M. Dobisíková.

něného v řádu nejméně 4 týdnů. Za jak dlouho po zranění dotyčný zemřel a co bylo příčinou smrti, nedokážeme říci. Vzhledem ke špatné zachovalosti kostry ani nevíme, zda zranění hlavy bylo jediné zranění, ke kterému došlo.

Vážnost poranění předpokládá dobré léčitelské znalosti a dlouhodobou péči o zraněného. Nález zhojeného poranění obdobného charakteru v hrobě č. 3 z Tvarožné, okr. Brno-venkov (obr. 6) ukazuje,³⁴ že schopnost podobné péče v době únětické kultury nebyla nejspíše ojedinělá. Zranění z Tvarožné je na lebce vzadu, vede přibližně od levého temenního hrbolu šikmo dolů doprava. Nejnápadnější jsou dva perforační otvory, mezi nimiž je kostní můstek, který byl postmortálně přerušen. Nelze jednoznačně říci, zda perforace spolu původně souvisely a můstek vznikl v rámci hojení, nebo jde o perforace dvě. V jejich linii pokračuje na obě strany řada rozvětvených fisur, které se posléze vpravo i vlevo stáčí dolů až k bradavčítým výběžkům. Útok přicházel ze zadu a zprava. Kromě toho byla ještě nalezena zhojená zlomenina těla dolní čelisti. Podobně jako v Holubicích mají zranění lebky z Tvarožné v různých místech odlišný charakter, od bodného či sečného k tříštivému. Ani zde však primární poranění neohrožovalo životně důležitá centra. Poranění temenního laloku mozku může způsobovat např. poruchy sluchového a zrakového vnímání, obtíže porozumění mluveného slova, poruchy krátkodobé paměti s vlivem na dlouhodobou paměť, změny osobnosti, agresivní chování, pseudohalucinace sluchové a čichové; poranění týlního laloku způsobuje poruchy zpracování zrakových podnětů, zrakové halucinace a poruchy prostorové orientace.

³⁰ Jiří ŠTEFAN – Jiří HLADÍK, Soudní lékařství a jeho moderní trendy, Praha 2012.

³¹ Miroslav HIRT a kol., Tupá poranění v soudním lékařství, Praha 2011.

³² Zdeněk SEIDL – Manuela VANĚČKOVÁ, Diagnostická radiologie. Neuroradiologie, Praha 2014.

³³ Volker SCHLOSSER, Traumatologie: Kurzgefasster Ratgeber für Studierende und Ärzte, Stuttgart 1968, s. 312.

³⁴ Milan STLOUKAL, Únětické kostry z Tvarožné, Archeologické rozhledy, 1985, roč. 37, s. 497–501.

druh	Fe	Ni	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Pb	Bi
sekera	stopy		94,16		3,26	1	1,39	0,19		
dýka	stopy	1,28	82,67	stopy	3,93	1,48	8,37	1,4	0,66	stopy

Tab. 1. Procentuální zastoupení detekovaných prvků. Prvkové složení bylo zkoumáno metodou ED XRF ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy na přístroji ElvaX Industrial. Podle K. DRÁBOVÁ – M. FOŘT, 2008.

Charakter ran na obou lebkách, při kterých byla přerušena kost, ukazuje na použití značné síly a vzhledem k šířce přerušení kosti lze uvažovat o nástroji, jehož tloušťka se směrem od ostří výrazně zvětšovala.

Časově náročné léčení s nepředvídatelně dlouhým úsekem nemohoucnosti po zranění hlavy nebylo s největší pravděpodobností možné poskytnout každému z populace. Spíše lze předpokládat, že podobná péče byla věnována osobě s vyšším společenským statutem.

Diskuse a otázka interpretace zranění

Dnes již nelze říci, zda bylo zranění způsobeno, pomíne-li možnou nehodu, v souvislosti s násilným činem jednotlivce či v důsledku většího střetu. Otázka pravěkého válečnictví a násilných střetů s možností jejich identifikace byla v minulosti hojně diskutována.³⁵ Často jsou zmiňovány nejen otázky možných napadení, např. za účelem zisku území, komodit a technologií, ale také problematika tzv. rituálního válečnictví.³⁶ Některé lokality doby bronzové s koncentracemi lidských ostatků či s doklady jejich druhotné manipulace (např. Velim – Skalka, okr. Kolín) jsou interpretovány jako kultovní místa, zejména s ohledem na výskyt četných bronzových depotů, častou přítomnost lidských lebek atd.³⁷ Jiné interpretace hovoří o možnosti válečného konfliktu v podobě překonání příkopů a valů ohrazené lokality a vyhlazení místní komunity.³⁸ Ve Velimi však zranění

na lebkách nebyla identifikována. Doklady válečných střetů jsou pak doloženy také na dalších lokalitách, např. Tollensetal, Mecklenburg-Vorpommern, a to s dokladem zranění způsobenými úderovými zbraněmi.³⁹ Ve většině výše uvedených případů se jedná o nálezy datované do období, která následovala po starší době bronzové, nacházíme je však i v tomto časovém horizontu.

Nálezy zranění ve formě zářezů nebo záseků a zejména konvexních depresí nejsou zcela neobvyklé, setkáváme se s nimi na řadě lokalit.⁴⁰ Do této skupiny spadají také sečné rány, které jsou velmi dobře identifikovatelné i v nezhojeném stavu a nejčastěji bývají identifikovány na lebkách.⁴¹ K dalším případům poškození lebky je možné z českého území jmenovat nález stop po úderových zraněních např. u muže (adultus-maturus: 35–50 let) z mohyly č. 6 v Boroticích, okr. Znojmo. Na levé temenní kosti, těsně za věncovitým švem, asi v místě temporálního oblouku, se nacházela deprese, která se na vnitřní desce jevila jako vyklenutí. Otisky cév byly v tomto místě nepravidelné, na vnější desce chyběla místy kompakta.⁴² Podobným případem je zhojená imprese nálevkovitého tvaru na temenní kosti muže (adultus: 30–40 let) nacházejícího se v hrobě č. 2 v Praze – Jinonicích.⁴³ Na pohřebišti Moravská Nová Ves, okr. Břeclav byl objeven hrob č. 7(2) muže (maturus: 40–60 let) protoúnětické kultury se zhojeným zraněním týlní kosti. Ze stejného pohřebiště pochází i hrob č. 2 ženy (adultus-maturus: 35–45 let) únětické kultury se zhojeným

³⁵ Slavomil VENCL, *Otázky poznání vojenství v archeologii*, Praha 1984; Evžen NEUSTUPNÝ, *Metoda archeologie*, Plzeň 2007.

³⁶ Karl G. HEIDER, *The Dugum Dani. A Papuan Culture in the Highlands of West New Guinea*, Chicago 1970; Evžen NEUSTUPNÝ, *Teorie archeologie*, Plzeň 2010, s. 171.

³⁷ Marta DOČKALOVÁ, A Unique Accumulation of Human Skulls in an Archaeological Pit of the Middle Bronze Age, *Anthropologie*, 1996, roč. 34, č. 3, s. 343–350; Marta DOČKALOVÁ, Accumulation of human and animal bones in an archaeological site of Middle Bronze Age, *Anthropologie*, 1998, roč. 36, č. 3, s. 281–291; Marta DOČKALOVÁ, Lidské oběti a rituály v době bronzové ve Velimi, *Pravěk – Nová řada*, 2000, roč. 10, s. 301–316; Marta DOČKALOVÁ, Ritual or ordinary burial rites at the Velim Bronze Age site, *Anthropologie*, 2001, roč. 39, č. 2–3, s. 153–172; Jiří HRALA – Radka ŠUMBEROVÁ – Miloš VÁVRA, Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia, Praha 2000.

³⁸ Miloš VÁVRA, K otázce lidských „pohřbů“ na velimské Skalce, in: Josef BÁTORA – Václav FURMÁNEK – Ladislav VELIAČIK (eds.), *Einfluss und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag*, *Communicati ones Institutiarcheologici Nitriensis Academiae scientiarum Slovacae* 6, Nitra 2014, s. 341–352; Miloš VÁVRA – Dražen ŠTASTNÝ, K interpretaci mladších náleзовých situací z doby bronzové (Velim u Kolína), *Archeologie ve středních Čechách*, 2004, roč. 8, s. 243–256; Anthony HARDING – Radka ŠUMBEROVÁ – Christopher KNÜSEL – Alan OUTRAN, Velim. Violence and Death in Bronze Age Bohemia, Praha 2007; Anthony HARDING, Velim and Violence, *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Univ. Granada*, 2013, č. 23, s. 171.

³⁹ Např. Detlef JANTZEN – Ute BRINKER – Jörg ORSCHIEDT – Jan HEINEMEIER – Jürgen PIEK – Karlheinz HAUNSTEIN – Joachim KRÜGER – Gundula LIDKE – Harald LÜBKE – Reinhard LAMPE – Sebastian LORENZ – Manuela SCHULT – Thomas TERBERGER, A Bronze Age battlefield? Weapons and trauma in the Tollense Valley, north-eastern Germany, *Antiquity*, 2011, roč. 85, s. 417–433; Joachim KRÜGER – Frank NAGEL – Sonja NAGEL – Detlef JANTZEN – Reinhard LAMPE – Jana DRÄGER – Gundula LIDKE – Oliver MECKING – Tim SCHÜLER – Thomas TERBERGER, Bronze Age tin rings from the Tollense valley in northeastern Germany, *Prähistorische Zeitschrift*, 2012, roč. 87, č. 1, s. 29–43.

⁴⁰ Marta DOČKALOVÁ, Characteristics of the Bronze Age of the Osteological Finds from the locality Velim near Kolín, *Anthropologie*, 1990, roč. 28, č. 2–3, s. 197–202.

⁴¹ Srov. Luboš VYHNÁLEK, Nárýs kosterní paleopatologie se zaměřením na radiodiagnostiku, in: Milan STLOUKAL et al. (eds.), *Antropologie. Příručka pro studium kostry*, Praha 1999, s. 386–432.

⁴² Miluše DOBISÍKOVÁ – Stanislav STUHLÍK, Mohylník v Boroticích (okr. Znojmo) z pohledu antropologie, in: Jana ČIŽMÁŘOVÁ – Natálie VENCLOVÁ – Gertrúda BŘEZINOVÁ, *Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*, Brno 2014, s. 739–754.

⁴³ Petr VELEMÍNSKÝ – Miluše DOBISÍKOVÁ, Demografie a základní antropologická charakteristika pravěkých pohřebišť v Praze 5 – Jinonicích (Eneolit, kultura únětická, laténské období), *Archaeologica Pragensia*, 1998, roč. 14, s. 229–271.

zranění pravé temenní kosti.⁴⁴ Zhojené zranění pochází i z ženského hrobu č. 4 únětické kultury z Vepřku, okr. Mělník,⁴⁵ nebo mužského hrobu (adultus: 30–40 let) č. 8(2) protoúnětické kultury z Pavlova – Horního Pole, okr. Břeclav.⁴⁶ Dalším příkladem je nález staršího muže v hrobě č. 824 únětické kultury z lokality Hoštice – Sečné louky 4, okr. Kroměříž, u kterého bylo kromě několika fraktur identifikováno zhojené sečné zranění v místě levého temenního hrbole.⁴⁷

Nálezy poranění na lebce jsou ve starší době bronzové poměrně častá. V některých případech nelze pozorovat jejich zhojení oproti výše uvedeným případům. Pozoruhodným nálezem je pět hrobů na pohřebišti nitranské a únětické kultury v Ludanicích, okr. Mýtna Nová Ves, na Slovensku s tzv. domy mrtvých, kdy mužští jedinci měli stopy po četných zraněních, zejména na lebkách. Nejvýraznější byla vkleslá zlomenina oválného tvaru na levé čelní kosti, která byla způsobena z přední strany úderem tupým, zaobleným předmětem, snad týlní částí sekeromlatu.⁴⁸ Z nitranské kultury lze uvést další dva případy na pohřebišti Branč, okr. Nitra,⁴⁹ tři deprese na jedné lebce jedince z Přírazů, okr. Olomouc,⁵⁰ nebo jeden případ deprese na lebce z Šenkvic, okr. Pezinok.⁵¹ Jmenovat lze také kultovní objekt v areálu opevněné lokality Spišský Štvrtok, okr. Levoča. Zde bylo nalezeno devět lidských ostatků společně s votivními předměty, přičemž některá z těl měla stopy po oddělení rukou a nohou. Tři oběti měly vyřezané otvory v týlní části lebky.⁵²

Na případné zranění lebky mohou ukazovat také trepanace patřící k nejstarším doloženým chirurgickým zákrokům

a představující další z dokladů péče o mrtvé. Doklady těchto zákroků se v Evropě objevují v období neolitu, přičemž je uvažováno, že tento zákrok mohl být prováděn již v paleolitu. Na českém území je trepanace nejrozšířenější v únětické kultuře.⁵³ Je uváděno 20 trepanací na 15 lebkách.⁵⁴ Z lokality Praha – Jelení ulice, okr. Praha – hlavní město, je doložen dvojhrob únětické kultury s trepanací na jedné lebce, která mohla být provedena kvůli sečnému zranění v podobě 35 mm dlouhé horizontálně probíhající hladké imprese.⁵⁵

Závěr

Odkrytý hrob je výjimečný částečně zhojeným poraněním lebky. Tento nález tak rozšiřuje spektrum doposud registrovaných poranění, která vyžadovala nejen ošetření mající charakter chirurgického zásahu, ale také dlouhodobou péči. Zároveň pak nález ilustruje kvalitu péče, která byla hodnocenému jedinci dostupná. Prozatím nám však chybí informace o tom, zda byla takováto péče dostupná všem příslušníkům únětické kultury, nebo jen určité sociální skupině. Informace, které by umožnily řešení těchto otázek na úrovni statistické významnosti, je možné očekávat pouze od dalších archeologických objevů. S ohledem na charakter samotného hrobu i dochovanou výbavu, která hodnoceného jedince provázela na jeho poslední cestě, je možné dovozovat, že spíše nepatřil k nejnižší postaveným příslušníkům únětické kultury.

⁴⁴ Miluše DOBISÍKOVÁ – Petr VELEMÍNSKÝ, Antropologické zhodnocení koster z Moravské Nové Vsi – Hrušek, Studie AÚ AV ČR v Brně, 1996, roč. 16, č. 1, s. 164–185.

⁴⁵ Miluše DOBISÍKOVÁ – Petr VELEMÍNSKÝ, Skelettüberreste aus dem Gräberfeld der Aunjetitzer Kultur bei Vepřek, in: Milan LIČKA – Michal LUTOVSKÝ (eds.), Vepřek und Nová Ves (Bezirk Mělník, Mittelböhmen). Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen zur urgeschichtlichen Besiedlung in der Jahren 1992–1995, Fontes Archaeologici Pragenses, 2006, roč. 31, s. 61–74.

⁴⁶ Miluše DOBISÍKOVÁ, Antropologické zhodnocení kosterních nálezů z Pavlova-Horního Pole, in: Jaroslav PEŠKA, Protoúnětické pohřebiště z Pavlova, Olomouc 2009, s. 325–344.

⁴⁷ Alena NOVOTNÁ, Únětická sídliště a pohřebiště v Hošticích – Sečných loukách 4 a v Mořinách – Pololánech 1, Nепublikovaná diplomová práce FF UK v Praze, Praha 2011, s. 126.

⁴⁸ Josef BÁTORA, The reflection of economy and social structure in the cemeteries of Chlópice-Veselé and Nitra cultures, Slovenská archeológia, 1991, roč. 39, s. 124–126; Josef BÁTORA, Gräber mit Totenhäusern auf frühbronzezeitlichen Gräberfeldern in der Slowakei (Beitrag zu Kulturverbindungen zwischen Mittel-, West- und Osteuropa), Praehistorische Zeitschrift, 1999, roč. 74, s. 1–57; Josef BÁTORA, Spoločnosť. In: Václav FURMÁNEK (ed.), Staré Slovensko 4. Doba bronzová, Nitra 2015, s. 111–112, obr. 94; Július JAKAB, Anthropologische Analyse der Gräber mit Totenhäusern des frühbronzezeitlichen Gräberfeldes in Mýtna Nová Ves, Praehistorische Zeitschrift, 1999, roč. 74, s. 58–67.

⁴⁹ Milan HANULIAK, Antropológia starobronzovej populácie juhozápadného Slovenska reprezentovaná kostrovými nálezmi z Branču pri Nitre, Nепublikovaná disertační práce na Přírodovědecké fakultě Komenského v Bratislavě, Bratislava 1970, s. 269–285.

⁵⁰ Jindřich WANKEL, Náklo a Přírazy na Moravě, Časopis Vlastivědné Společnosti musejní v Olomouci, 1889, roč. 23, s. 98.

⁵¹ J. BÁTORA, The reflection of economy and social structure, s. 125.

⁵² Jan GANCARSKI – Dimitrij GALAJ – Ladislav OLEXA – Wojciech BRZEZIŃSKI, Miedzy Mykenami a Baltykiem. Kultura Otomani-Füzesabony, Krosno – Warszawa 2002, 39–41.

⁵³ Emanuel VLČEK, Trepanace na předhistorických lebkách v severozápadních Čechách, Krajem Lučanů, 1949, roč. 15, č. 5–6, s. 31–42; Marta DOČKA-LOVÁ, Doklady trepanací ve sbírkách ústavu Anthropos, in: Miloš ČÍZMÁŘ (ed.), Otázky neolitu a eneolitu našich zemí, Sborník referátů z 18. Pracovního setkání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu Čech, Moravy a Slovenska, Mostkovice 14.–17. 9. 1999, Brno 2001, s. 232–245; Petr MENŠÍK, Pazourek jako skalpel aneb první operace v pravěku, in: Alena Lukešová (ed.), Způsoby přizpůsobování. Role adaptace ve vývoji (nejen) lidského druhu, Sborník abstraktů a příspěvků z 16. Výjezdního interdisciplinárního semináře v Nečtiněch 19.–22. ledna 2015, Plzeň 2015, s. 147–154.

⁵⁴ Drahomíra MALYKOVÁ, Trepanace lebky v archeologických nálezích z území Čech, Archeologie ve středních Čechách, roč. 6, č. 1, 2002, s. 293–314; Jakub LIKOVSKÝ – Drahomíra MALYKOVÁ, Trepanace lebky z únětického dvojhrobu v Praze – Jelení ulici a její srovnání s nálezem trepanací shodného datování z území Čech, Archeologické rozhledy, 2004, roč. 56, s. 841–849.

⁵⁵ J. LIKOVSKÝ – D. MALYKOVÁ, Trepanace lebky, s. 848.